

VÉGVÁRAINK ÉS KÖLTSÉGEIK A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Nagy nemzeti catastrophák mindenkor a honvédelmi intézmények elsatnyulásának következményei. Csatát, néha hadjáratot, a körülmények sajtyszerű találkozása következtében a katonailag legtökéletesebben szervezett népek is veszhetnek. Ez még nem ingatja meg lételők alapját. Ha csak egészségesek és életre valók a honvédelmi tényezők, gyorsan kiheverik a pillanatnyi vereséget s csakhamar friss erővel tehetnek kísérletet érdekeik oltalmára, tekintélyök, nemzetközi állásuk visszaszerzésére, nemzeti czéljaik, politikai eszményeik valóstítására. De mikor az állam egyetlen csatában századokra lesodortatik régi hatalmának magaslatáról, ez a hadszervezet teljes megbomlásának jele s csak ott lehetséges, hol bizonyos körülmények és befolyások rendszeresen aláásták a honvédelmi tényezők egészséges alapját már jóval előbb, mint az ellenséges támadás bekövetkezett, mely azután egy csapással összetöri a nemzeti védelem elavúlt, korhadt alkotmányát.

Ilyen catastrophá érte a magyar államot a mohácsi síkon. Nemzetünk nem egy csatát, nem egy hadjáratot veszett ott; századokra elveszté önálló nemzetközi állását. Az a Magyarország, mely sokáig vezérlő hatalma volt a Keletnek, mely saját lobogója köré gyűjté a Balkán népeit s száz évnél tovább tartó véres küzdelemben védte a nyugati polgárosodást az izlam romboló hullámcsapásai ellen, egyszerre megszűnt létezni. A hatalmas bástya összedőlt; a török előzönlötte a haza földét s egy részét csakhamar teljesen magához ragadta, míg a megmaradt foszlányok, földrajzi fekvésöknek megfelelően, vagy a német császári korona viselőjénél, a Habsburgháznál, vagy más politikai combinatiók segítségével kerestek menekvést a veszedelemből. Három részre szakadt az ország;

az egyik a török jármát nyögte, a másik a szultán vasallusa lett, a harmadik nyugati szomszédjára támaszkodott. Elveszett az állam egysége s vele az önálló nemzeti királyság.

Ez óriási átalakulást a mohácsi gyásznapp okozta, mely egy csapással vetett véget mind annak, mit fél évezred alatt a nemzeti genius a béke és a háború eszközeivel, észszel és karddal, szellemi erővel és szive vérével teremtett. Hogy ez utolsó ítéletszerű csapás bekövetkezhetett, azt a magyar honvédelmi szervezet teljes elsatnyulása okozta. A mohácsi vész a magyar állam katonai intézményeinek inferioritásából származott. Egyesekben és a tömegekben még élt a lelkesedés, érvényesültek a katonai erények, a kötelesség-érzet és az önfeláldozás. A húsz ezer honlakos, ki Mohácsnál vesztette életét, megannyi bizonyítéka ennek. Megvolt a jó katonai anyag akkor is, de avúlt, hasznavehetetlen volt maga a katonai szervezet, mert előzőleg évtizedeken át minden megtörtént, hogy hivatásának teljesítésére alkalmatlanná tétessék.

Még negyven-ötven évvel azelőtt Magyarország katonai hatalma a Kelet és a Nyugat számtalan csatatérein győzelmesen érvényesült s fegyverei a diadalok fényes és szakadatlan sorozatát aratták. Hunyadi Mátyás, az ország egyik legnagyobb uralkodója, nemcsak kitűnő katona, hanem lángeszű organisator volt s a béke és a háború eszközeit egyenlő gonddal és sikerrel fejlesztette. Megalkotott mindent, mi a magyar állam hatalmi állásának, anyagi és szellemi fölvirágzásának első föltétele volt, s a mi utóbb más szerencsésebb államokban a *nemzeti egység* és az *egységes nemzetiség* kifejlődésére vezetett. Teremtett fővárost, melynek szépségére, gazdagságára, tudományos kincseire csodálattal tekintett Európa és büszke elégedettséggel minden magyar honlakos, hisz rend- és osztálykülönbség nélkül ott találta meg urát és királyát, a ki igazságot osztott legszegényebb alattvalójának is. Teremtett vidéki központokat a főpapok székhelyein, teremtett tudományos intézeteket, jobbiztonságot, erélyes közigazgatást, igazságszolgáltatást, modern — kora viszonyaira értve a szót — pénz- és adóügyi szervezetet. Mindezt azzal koronázta meg, hogy kora legmagasabb színvonalán áll s a magyar államélet szükségleteinek megfelelő katonai szervezetet hozott létre. A XV. században a régi középkori honvédelmi rendszer már sehol sem felelt meg a szükségletnek. Az

akkori nagy háborúk viseléséhez elegendő emberanyagot a feudális birtokviszonyokon nyugvó katonai szervezet nem nyújtott többé. Sem a nemesség személyes hadba szállásának kötelezettsége, sem a vele rokon természetű banderialis rendszer nem szolgált oly bőséges forrással, melyből a szükségleteknek megfelelően meríteni lehetett volna. A kiváltságolt osztályok mellett a nép szélesebb rétegeit is igénybe kellett venni s ez a fogadott katonaság ősrégi, de akkor nagy arányokban kifejlődött intézményével történt. A XV. században már mindenütt kiváló fontosságra vergődött a zsoldos katonaság, s a hadviselésben kezdte háttérbe szorítani a régi, feudális elemeket, mit a lőfegyverek általánosabb használata s a gyalogság fokozódó jelentősége lényegesen elősegített.

Mátyás király megértette a kor szavát; hadi organizatiójának alapjává a zsoldos katonaságot tette. Nem mellőzte ugyan a feudális tényezőket sem, hisz a társadalmi birtokszervezet még szigorún feudális alapokon nyugodott, s az ő hatalmas erélye a régi honvédelmi anyagba is pezsgő életet, friss erőt tudott lehelni. De hatalmának súlypontja a zsoldosság intézményén nyugodott, melyet lánglelke még tovább fejlesztett, mint a hogy akkor a legtöbb más államban történt. Nem bizonyos időre bérelte föl, hanem állandósította, békében és háborúban egyaránt zsoldjában tartotta a csapatokat. Mátyás király híres fekete serege épen alapját, a kiegészítést, az ujonczozást illetőleg nem hasonlított ugyan azokhoz az álló hadakhoz, melyekkel az általános védkötelezettség behozataláig Europa államaiban találkozhattunk. A magyar nemzet katonai szellemének megtestesedését sem láthatjuk benne, mert nagyobbára idegenekből állott. De a maga korának teljesen megfelelő alkotás volt, mely keleten és nyugaton egyaránt diadalmasan kiállotta a tűzpróbát. Ezen, akkor legmodernebb elemmel kellően kiegészítve a régi feudális katonai tényezők szintén sikerrel működtek s a magyar állam honvédelmi szervezete a támadás és védelem céljaira egyaránt mindenképen megfelelőnek mutatkozott.

De alig hunyt el a nagy király, a legféktelenebb reactio támadt összes reform-alkotásai ellen. Nem a nép alsóbb tömege, csupán hatalmas főurak, első sorban azok a parvenuek, kiket az ő kegye emelt a magasba, támasztották a nagy mozgalmat, a mely egymásután döntötte halomra Mátyás összes alkotásait. A mint a

gyönyörű főváros, hazánk dísze, pusztulásnak indult, a mint gazdátlanná vált a világhírű Corvina-könyvtár, úgy semmisült meg csakhamar a szintén gazdátlan híres fekete sereg. Ismét egyedül a régi feudális katonai tényezőkre maradt a haza védelme. De a két Jagello tehetetlensége, az örökös belzavar, mely nem szűnt meg egy egész emberöltőn át, a parasztlázadás és következményei, a pénzügyi zavarok, az általános fegyelmetlenség és szellemi elvadás e tényezőket is enerválták, s midőn eljött a nagy próba napja, húszezer magyar maradt a véres porondon, jeléül annak, hogy van magyar nép, mely meg tud halni a hazáért, de nincs magyar honvédelmi szervezet, mely az állam lételet meg birná oltalmazni. A mohácsi csata e honvédelmi szervezet halála napja volt s az önálló nemzeti királysággal a feudális magyar honvédelmi tényezők is elvesztették régi katonai jelentőségöket.

Romjaikból sem János, az önállóság utolsó képviselője, sem a Habsburgházi királyok nem tudtak életre való alkotást létesíteni. I. Ferdinand király választás-akta jogának idegen zsoldosokkal igyekezett érvényt és elismerést szerezni. János király, noha az ő seregét nem sodorta magával a mohácsi vész vihara, számot tevő ellenállás nélkül menekült ki Lengyelországba s onnan ő is főleg zsoldosokkal tért vissza. És később, a hosszú és kegyetlen tusákban, a melyek a törökkel vívattak, mint első rangú tényezőket hasztalanul keressük a régi magyar feudális honvédelmi intézményeket. Sem a banderiumok, sem a nemesi fölkelés, az úgynevezett insurrectio, nem befolyásolták döntő módon a hosszú küzdelem menetét. Nevök még kísért ugyan törvényeinkben; itt-ott a gyakorlati életben is találkozunk maradványaikkal, s főleg az insurrectio számos esetben szerepel, de inkább mint *helyi* jellegű védelmi intézmény, mint másodrendű tényező, mely nagy csaták nyeresénél, komoly katonai feladatok megoldásánál alig jöhet számba. Helyettök más elemek és tényezők emelkednek addig ismeretlen fontosságra a honvédelemben s gyakorolnak túlnyomó befolyást a katonai actiók vezetésére. Ezek a végvárak s a mindinkább állandó jelleget öltő zsoldos katonaság. Rajtok nyugodott a mohácsi vész után a haza védelme, mely az örökös harcok közepett nem valami nagy conceptiojú reformterv alapján fejlődött, hanem a pillanat változó szükségletei, a célszerűség s a rendelkezésre

álló anyagi segélyforrások mérve szerint alakult mindaddig, míg a kétszáz éves harczok után beálló béke korszaka nagy és gyökeres újítások létesítését lehetővé nem tette.

A mohácsi vész után alakult honvédelmi szervezet ismeretéhez adalékokat nyújtani, különösen a végvár-rendszer és a fogadott katonaság némely viszonyait vázolni, még pedig azon mozzanataikban, melyek törvényeinkből nem nyernek kellő felvilágosítást, vagyis pénzügyi, administratív tekintetben, czélja jelen tanulmányomnak. Nem Montecuccoli jutott először arra a belátásra, hogy a hadviseléshez a pénz nélkülözhetetlen kellék. I. Ferdinand — s előtte minden hadvezér — épen olyan jól tudta ezt s egy 1552-iki utasításában határozottan kimondotta¹⁾, hogy a hadviselés élete a pénz. A katonai kiadások világításában akarom tehát a magyar honvédelmi rendszer fontosabb tényezőit legalább egyes korszakokban bemutatni. E világítás belső életöket, katonai és kormányzati szerkezetöket, hadászati értéköket s a kor összes hadügyi állapotait olyan módon domborítja ki, mely sem a tanulságot, sem az érdekességet nem nélkülözi. A kegyelet és a hazafiaság parancsolja, hogy a legkülönbözőbb szempontokból tanulmányozzuk régi honvédelmi intézményeinket²⁾ főleg abban a korban, midőn az ország olyan mértékben volt öldöklő küzdelmek színhelye, mint sem az előtt sem azután soha és midőn a magyarság egész életét a csataterén folyó létfentartási küzdelem dominálta. Nemzetünk ezer éves történetének lapjain bizonyára vannak szerencsésebb, diadalmasabb harczok följegyezve, mint az ez időbeliek voltak. De bármi kedvezőtlenül alakult sokáig az a hosszú párbaj, melyet a magyar a törökkel vívott, dicsőség nélküli nem volt az soha. Bennem, ki történeti kutatásaim tárgyaúl e korszakot választottam, múltunk emlékeinek áttanulmányozása közben mindinkább megszilárdúl az a meggyőződés, hogy a magyarság soha nagyobb, emlékezetesebb szolgálatot nem tett az európai világnak, az egész polgárosodásnak,

¹⁾ *Proventus nostri, qui sunt rerum omnium et praecipue belli nervi.* Az okmányt közli Engel: «Gesch. des ung. Reichs.» II.

²⁾ *Thaly* Kálmán kitűnő történésziünk számos műve, főleg Tört. és Irodalom tört. tanulmányainak gyűjteménye rendkívül sok érdekes idevágó anyagot tartalmaz, mely különös figyelmet érdemel.

mint akkor, midőn daczolva a legmostohább sorssal, küzdve adáz ellenségeivel es sajnos, sokszor ép oly veszelyes jó barátainak rossz indulatú törekvéseivel, rendületlenül és hősiezen ellenállott a török hatalom erőlködéseinek. Ez ellenállás még ragyogóbb színekben tűnik élénk, ha megismerjük, *minő szerények voltak a segélyforrások*, melyekkel nemzetünk világtörténelmi hivatásának teljesítésében rendelkezett. Szerényebb eszközökre utalva, talán soha nép nem tett olyan szolgálatot a civilisatiónak, mint a magyarság az izlam elleni küzdelemben.

Ez ellenállás egyik legelső tényezője a végvár-rendszer volt, mely a XVI. és XVII. században a legnagyobb fontosságra emelkedett s úgy szólván kőből készült keretét alkotta az egész nemzeti ellenállásnak. A várak hosszú láncolata védte a királynak megmaradt területet. Bennök tömörültek a nemzet katonai elemei s rajtok tört meg az az ellenséges áradat, mely ott, a hová eljutott, rendesen mélyébe temette a magyarságot vagy legalább olyan sebeket ütött rajta, melyeket még ma sem hevert ki teljesen.

A végvár-rendszer maga ősrégi intézmény. Erődítményeket fontos strategiai pontok vagy közművelődési és gazdasági centrumok oltalmára az ország belsejében s még inkább a határok mentén mindig emeltek. Csakhogy a mohácsi vész előtt, épen déli határainkon, honnan csakhamar a zivatar felvonúlt, a magyar végvárak nem a mostani anyaország területén állottak. A leghíresebbek Nándor-Fehérvár, Szabács, Jajcza jó előre tolt positiók voltak, hogy még idegen földön védjék az anyaországot. A végvárak ezen szerepe a mohácsi vésszel megváltozott. A nemzeti védelem régi előbástyái összedőltek. Az ellenség benyomúlt a magyarság igazi tűzhelyére, itt állandóan megfészkelte magát, a fővárost is hatalmába kerítette s ezzel a politikai és katonai viszonyokat teljesen felforgatta. A végvár-rendszer a határszélről áttétetett az ország belsejébe s a végvár jellegét öltötték olyan helyek, melyek messze estek a régi határszéltől s melyekről egykor senki sem képzelhette, hogy vár vagy épen végvár jelentőségére fognak vergődni. Olyan városok és erődített kastélyok, melyek addig legfőlebb Ausztriából történő támadás esetén jöhettek számba, most egyszerre a török elleni védelem támaszpontjaiként kezdettek előtérbe lépni. Apró falvak, melyek híret azelőtt senki sem hallotta, jelentéktelen lovag-

várak, melyeket uraik csupán saját biztosságukra építettek s melyek nagyobb helyőrséget be sem fogadhattak, kolostorok, ha szilárdabb anyagból épültek, sokszor egyszerű templomok, ha kökerítéssel voltak ellátva, fontos szerepet nyertek s csakhamar belevonattak a védelmi szervezetbe, hogy határt szabjanak a török-terjeszkedésnek s közreműködjenek ama terület biztosításában, mely Habsburg-házi királyainknak az országból megmaradt.

A király területe azonban örökösen változott. Itt az ellenség visszaszorított, amott neki mosolygott a hadi szerencse s egy-egy megyét vagy vidéket hatalma alá hódította. Minden ily esemény fokozta vagy csorbította a végvár-rendszer egyes pontjainak katonai jelentőségét. A mint egy-egy vár elveszett, egy másik lépett előtérbe s minthogy a háború vagy legalább a hódoltatás — a háttárszéleken való csatározás néha jelentékeny haderővel — legalább a XVI. században soha sem szünetelt s a hittel erősített békekötések biztosságot épen nem nyújtottak, az idők folyamán a végvár-szervezetnek is szükségképen igen sok változáson kellett átmennie. Hol előbbre, hol hátrább tolták egyes pontjait az események. Ehhez járultak előbb a két ellenkirály küzdelmei, utóbb az erdélyi részek külön válása török főhatóság alatt. Erdély ellen is várakat kellett emelni s az északkeleti részek védelmi szervezete már nem csupán a török, hanem Erdély ellen is irányult. Az itteni birtokviszonyokban beállt gyakori változások a végvár-láncolat e részében szintén soknemű változást vontak maguk után.

Törvényeink a török uralom két századában egyedül a mai anyaországban¹⁾ valami 114 különböző, kisebb-nagyobb várról és erődről tesznek említést. E szám azonban tényleg még jóval nagyobb volt. Belőlök alakult az a védelmi rendszer, melyhez a legdicőségesebb fegyvertettek emléke fűződik; hisz Kőszeg, Drégely, Eger, Sziget s annyi sok más vár és védői neve a távoli idők ködhomályán át ma is fényzőnben ragyog le hozzánk. Százhatvan évnel tovább volt az a hosszú kögát, mely az Adriai tengertől felkörben húzódott a Kárpátok alján föl északra s azután le egész Erdélyig, végső határvonala a nyugati polgárosodásnak. Azontúl

¹⁾ Összeállította névsorukat *Melichár Kálmán*, «Ludovica-Akadémia Közlönye» 1884. 524—39 lap.

kezdődött a Kelet, honnan a mohamedánság a faji, nemzeti és vallásos gyűlölet olthatatlan fanatismusától hevítve, minduntalan megújította támadásait. A magyar végvár-vonalnak jutott a nehéz, de dicsőséges feladat, hogy e rohamtámadásokat felfogja és nem csupán hazánk megmaradott részeit, de még inkább Ausztriát s az egész nyugati Európát a végpusztulástól megmentse. A végvárak nagy katonai és politikai jelentőségét az egykorúak kellően felismerték s törvényeink (1609:1618 stb.) ismételve mondják, hogy tőlök függ a haza, a szomszéd osztrák tartományok nyugalma és fenmaradása. Csakugyan Európa védbástyája, a kereszténység és az izlam közötti válaszfal volt ez a végvár-vonal, melynek megőrzését a gondviselés a magyarságra ruházta át.

Természetes, hogy ez a végvár-vonal, mely mögött nemzetünk hosszú harczeit vívta s szabadulása óráját bevárta, nem egyszerre, hanem lassankint fejlődött. Volt ugyan erődített hely a mohácsi vész idején az ország belsejében elég, de még Buda sem bírt a sikeres védelem feltételeivel. Egymás után került előbb Szolimán, azután János király s csakhamar Ferdinand kezébe. A többi úgynevezett várak ellenálló képessége szintén ki nem elegendőnek bizonyult, mert a mily gyorsan hatalmába kerítette az ország legnagyobb részét Ferdinand 1527/8-ban, olyan gyorsan el is veszítette a következő évben. Ez eseményekből a két király, valamint a főurak és főpapok levonták a tanulságot s hozzáláttak némely helyek kellő megerősítéséhez és fölszereléséhez.

Midőn Buda török kézbe jutott és a szultán állandóan birtokba vette az ország egy részét, még halaszthatatlanabbá vált az új határok biztosítása a légfontosabb hadászati pontok megerősítése által. Csakugyan már 1549-ben Ferdinand király területének védelme főleg a várakon nyugodott s a végvár-vonal az akkori szlavyon (e szót mindig a mai Horvátországra értem, mert azt neveztek Szlavóniának, a Kulpántúli vidéket pedig Horvátországnak) végeken kívül valami tizenöt erődített helyből állt.¹⁾ A kényszer-

¹⁾ Az okmányt kivonatban közlé tette Thallóczy Lajos «Századok» 1877. Ugyanez évről töredékes kimutatást közöl Oberleitner: «Oesterreichs Finanzen und Kriegswesen unter I. Ferdinand» Archiv für oest. G. XXII. Ugyanott 1537-ről, 1545-ből, 1549-ből és 1556-ból vannak adatok a magyar várakról.

rúség azonban arra vitte a főurakat, hogy lehetőleg a királynak engedjék át a saját magánváraik védelmét is. Magok kérték, hogy királyi őrséget kapjanak s a mennyire a kincstártól telt, s a honvédelem érdekeinek megfelelt, óhajok csakugyan teljesült. Így a védelmi rendszer nem csak szélesebb alapot, hanem nagyobb egyöntetűséget es centralisatiót nyert, mi lényegesen elősegítette a kitűzött katonai feladatok teljesítését. Ezt a király még azzal is előmozdította, hogy egyes főuraknak a magok fontosabb várai védelmére évenként bizonyos összeget fizetett, melyből a régi bandériumok helyett meghatározott számú gyalog és lovas csapatot voltak kötelesek *allandóan* zsoldban tartani. 1554—55-ben¹⁾ a király hadereje Magyarországon és Erdélyben, mely épen akkor az ő hatalma alatt volt, 8420 gyalogból, 5997 lovasból s 727 naszádosból — a dunai flotta legénysége — állott. E haderő a végvá-
rak közt következőleg oszlott meg:

	lovas	gyalog	naszádos	tüzér	évi szükséglet
Győr	500	300	100	13	42.201
Pápa	200	200	—	—	17.544
Devecser	150	100	—	—	10.878
Varsány	40	50	—	—	3.825
Tihany	40	50	—	—	3.825
Csesznek	20	50	—	—	2.775
Tata	60	100	—	3	5.478
A szlaven végek	—	—	—	—	172.694.45
A horvát végek (Bihácson kívül)	—	—	—	—	16.910
Bihács a szomszédos végekkel	—	—	—	—	28.000
Sziget	200	400 magyar	—	—	24.720
Korotna	200	100 «	—	—	14.000
Lak	—	10 «	—	—	300
Újvár	100	—	—	—	5.250
Palota és Paczot	75	156 «	—	—	9.236
Komárom	156	400 «	627	—	85.776
Kassa	200	300 «	—	—	10.716
Eger	400	458	—	—	10.612
Léva	400	200	—	—	4.125
Korpona	400	189 m.	—	—	4.125

¹⁾ A terjedelmes okmány, melyből ez adatokat veszem, Orsz. Lev. Mon. III.

	lovas	gyalog	naszádos	tüzér	évi szükséglet
Szítna	8	29	—	—	1.614
Murány	6	118	—	—	8.196
Kékkő	50	—	—	—	2.625
Trencsén	—	94	—	—	5.166
Gyula	465	250	—	—	6.072
Várad	150	—	—	—	9.750
Erdély	2000	1000	—	—	156.000

Főurak csapatai a király költségén :

	lovas	gyalog	évi szükséglet
Gróf Zrínyi Miklós	200	200 horvát	28.056
Taby Ferencz	100	(Szigeten állomásozott)	5.250
Nádasdy Tamás nádor	500	500 magyar	19.551
Báthory András	300	—	2.125
Horváth Bertalan a felvid.	300	—	15.750
Perényi Gábor	200	—	4.500

Az összes itt felsorolt költségek 761.766 frtot tesznek, mi az akkori időben óriási összeget, a mainak mindenestre tízszeres értékét képviselte s előteremtésére az I. Ferdinand jogara alatt megmaradt ország, mai területünknek valami három ötöde, elviselni teljesen képtelen volt.¹⁾ E mellett megjegyzendő, hogy ott egyedül a személyi járandóságok vannak feltüntetve s azokból is csupán az, melyet a királyi kincstár fedezett, míg az egyes várak saját jövedelmei nagy jószágaikból számításon kívül hagyattak. A fegyver- és lőszer-szükségletek, várépítések s a hadsereg töméntelen más kis és nagy költségei egészen mellőzvék. Az is bizonyos, hogy az itt említett várakkal a véghelyek sora épen nincs kimerítve s hogy királyi helyőrségek másutt is állottak. Már 1549-ben²⁾ egyedül a várak fentartásának évi szükségletét átlag 100.000 frtra számították, háborús években pedig, még akkor is, midőn nagy katonai

¹⁾ Kétségtelen különben, hogy a fentebbi kimutatás nem öleli föl az összes szükségletet s számos kisebb végvár hiányzik a kimutatásból. Így például Csáktornya, Dombóvár, Somogyvár, Kaposvár, de ezeket kétségkívül a főurak fogadott csapatai őrizték. Volt azonban akkor katonaság Sáros várában s valószínűleg a közeli várakban, továbbá Bakabányán stb. Mindezek költsége itt nincs kimutatva.

²⁾ Orsz. Lev. Ben. Resolutiones II.

actiók nem kezdettek s a harc szigorúan védelmi jellegű maradt, a katonai kiadások a bekeszükséglet csaknem háromszorosát értek el.¹⁾

E roppant terheket Magyarország maga a saját adójából nem fedezhette. A szomszédoknak is hozzá kellett járulniok s a költségek viselése terén teljes kifejezést nyert a magyar nemzet védelmi harcának európai jellege és jelentősége. A mint a magyar végvárak nem csupán e hazát, hanem az egész nyugatot védték, úgy a védők is földrészünk minden nemzetéből ujonczoztattak és a várak ellátása valósággal nemzetközi jelleget öltött.

Azon segélyeken kívül, melyeket néha-néha a király a német birodalomtól kapott, az osztrák tartományok szintén bele vonattak amaz adózási rendszerbe, melyen a magyar várak fentartása nyugodott. Már 1549-ben²⁾ számba vették, hogy a birodalomtól 30.000, Karinthiától 10.000, Ausztriától 34.000 frt évi segelyt lehet szerezni. Az 1554—5-ki fent vázolt végvár-rendszer költségeihez már nagyban járultak az idegen tartományok. Ausztria fizette Győr, Pápa, Devecser, Varsány, Tihany, Csesznek, Tata helyőrségét egészen, Komárom szükségletéből pedig 32.000 frtot, úgy, hogy összesen 118.496 frt évi hozzájárulási quóta van reá a számadásban kiróva. A horvát és szlapon végvárak évi 172.694 frt költsége Stajer, Karinthia és Krajna tartományokra nehezedett. Némely várat később Morva- és Csehország látott el, a mi nagyon érthető is, mert végváraink sokkal inkább az említett tartományoknak mint magának hazánknak nyújtottak oltalmat. Nálunk örökösen pusztított, hol kisebb hol nagyobb erővel a zivatar, míg ő hozzájuk csak ritkán birt végváraink védő övén átsapni.

A magyar végvár-rendszer képét nyerjük a fentebbi összeállításban, a mint az a Buda megvételeivel kezdődő állandó török uralom második évtizedében a viszonyok kényszerűsége szerint

¹⁾ Oberleitner Archiv XXII.

²⁾ A számítás Közös Pénzügy. Lev. Bécs. A katonai költségek egy évnegyedre következőleg vannak benne összegezve: A magyar földön állomásozó spanyolok zsoldja 19.680 frt., más hadi népeké 22.080; tüzérség 2.400; Komárom 10.800, a tábornok 900; a horvát bán, Báthory, Nádasdy, az egri, szigeti s más várak katonái 17.899.20 összesen: 73.759 frt 20 dénár.

alakult. Az ország déli részei főleg a Temesköz és a Duna-Tisza-köz már akkor elvesznek. A várakat, melyek védelmükre szolgáltak, Temesvárt, Lippát, Becksereket elsodorta a török áradat, mely folytonosan csapkodta a várrendszer legexponáltabb pontjait, Szigetet, Egert és Gyulát. E védelmi pontok rendkívüli jelentősége épen az időben jelentkezett a legszembetűnőbbben. Birtokuktól egész nagy vidékek sorsa függött. Gyula hat vármegyét védett s míg ez a vár a magyar királyt uralta, Zaránd, Békés, Csanád, Külső-Szolnok, Csongrád és Arad vármegyék vagy egészen vagy a várhoz közelebb eső részeikkel a magyar király souverainitásának hódoltak s exponált helyzetükben is megőrizték a nemzeti összetartozandóság érzelmét. Fizettek adót s a gyulai vár védőinek zsoldja nagyrészt az ő járulékaikból került ki. Gyula bukásával (1566) e megyék tényleg elvesztek s mikor visszakerültek a szent koronához, inkább néptelen sivataghoz hasonlítottak. Magyar lakosságuk nagyobbára eltűnt s helyét idegen ajkúak foglalták el.

Eger, a másik nagyon exponált vár, szintén hat megyét védett. Ez volt a kis Súlyomkövel Heves, Pest, Solt, Külső-Szolnok, Borsod és Csongrád megyék közel eső részeinek védbástyája, míg a Dunán túl Sziget végvára Zalát védte s a kapcsolatot Tolna-Baranya megyék és a magyarság közt mindvégig fentartotta. Ismeretes a vár katonai jelentősége az 1566-ki hadjáratból, midőn Zrínyi Miklós dicső vértanúsága háritotta el Ausztriáról és Bécsről a csapást, mely akkor talán romhalmazzá változtatta volna.

Mind e várak előre tolt s folytonos veszélynek kitett állásuknál fogva amaz időben a nagy erődített helyek közé tartoztak s jelentékeny helyőrséggel voltak ellátva, melynek jó része lovas-ságból alakult épen azért, mert a vár messze terjedő területek védelmére szolgált. Acut veszély idején a helyőrség lehetőleg szaporítottatott a szomszédos főurak katonáival vagy sebtében felfogadott zsoldosokkal és a várba menekülő földnépe sorából. Eger vitézi védelme megmutatta, hogy az ilyen hirtelen összealkotott sereg jó vezetés mellett csodákat bir művelni. De kitűnt az más alkalmakkor is. Drégely hős védelme és Szondy György önfeláldozása a magyar hadi történelem legdicsőbb epizódjai közé tartoznak. Ez az apró, rosszul épült, nem rendszeres ostrom ellen emelt lovagvár a maga

csékély helyőrségével¹⁾ az apró végházak stratégiai fontosságát jelzi. Míg a vár magyar kézen volt, Hont megyének legalább egyik felet biztosította a török ellen. 1551-ben a megye még 949 $\frac{1}{2}$ szabad és 1.186 $\frac{1}{2}$ hódolt porta²⁾ után fizetett adót a királynak. 1553-ban Drégely eleste után a szabad porták száma 272-re hanyatlott le, világos bizonyítékául annak, mennyire megrendítette a kis vár elvesztése a király hatalmát e megyében. A legcsékélyebb erődített pont is kiváló fontossággal bírt tehát a honvédelmi szervezetben s elvesztése nagyban befolyásolta a határterületi viszonyok alakulását.

A végvárak közt azonban, a költségeket s a helyőrség számát tekintve, legelől nem azok állanak, melyek a török ellenséghez, hanem inkább Ausztriához esnek közelebb. Ezek Győr és Komárom. E két vár a török előtti időben a nyugatról, Ausztriából betörő ellenséggel szemben bírt jelentőséggel. A mohácsi vész után azonban a várak e szerepe megszűnt. Nem Ausztria ellen hazánkat, hanem Ausztriát a hazánkból fenyegető török vész ellen védeni lett hivatásuk. Magyarország feladatát a szomszédok és a Nyugat védelmében ez a változás is elég élénken illusztrálja. Természetes, hogy ha Ausztria magyar területen védte meg önmagát, e várak fentartási költségeihez is hozzá kellett járulnia. Meg is tette. Győr szükségleteit egészen fedezte, Komároméhoz pedig évi 32.000 frttal járult. E két vár a Felső-Duna mentén még más tekintetben is nevezetessé lön. Ez volt a magyar dunai flotillának, régi nemzeti honvédelmünk egyik fontos tényezőjének fő állomáshelye.

De az 1554—55-ki években, melyekre fentebbi közleményem vonatkozik, a végvár-rendszer a haza belsejében sem teljesen kiegészítve, sem mindenütt főkapitányságokra osztva még nem volt. Az intézmény még alakulása első idejét élte s különben is a határ-vonal a török és a királyi terület közt még nagyon ingadozóan

¹⁾ A vár állapotáról s védői számáról kimerítőbben szölok «Drégely és hőse» című cikkemben. Századok, 1887 I. füzet.

²⁾ A Nem. M. F. K. 1000. A porta volt az adókulcs, mely után az adót behajtották. A jobbágyságot portákba írták össze s minden porta annyi forintot fizetett, mennyit az országgyűlés megszavazott. Szabad porta az volt, mely csupán a királynak adózott, hódolt az, mely a töröknek is fizetett adót. Az ilyen hódolt porták a királyi adónak csak felét fizették.

alakult. A védelmi rendszer tehát szintén kezdetleges maradt, mert csak hosszabb idő folyamán, a tapasztalás útmutatásai tüntették ki, melyik erődített hely minő katonai jelentőséggel bír. Némi-lyikről kiderült, hogy kár benne helyőrséget tartani, viszont más helyek megerősítése fontos érdekek szempontjából föltétlenül szükségesnek mutatkozott. Így a végvár-rendszer idővel tovább fejlődött, hézagai kiegészítették s a mi földolog, a különböző kis és nagy várak közt bizonyos szorosabb kapcsolat létesült. A magyarországi végvárakra is átvitetett a generalatusok, a főkapitányságok rendszere, mely a horvát-szlavon végekben életrevalónak bizonyult. A sok apró vár rendszerint valami nagyobb és fontosabb erősségben nyerte középpontját s egy-egy ilyen csoport vagy várkerület élére külön főkapitány állíttatott, ki a területén levő összes várak és helyőrségek főparancsnoka volt, s így ha a gondjaira bízott várak bármelyikét veszély fenyegette, védelmére nagyobb haderőt tudott síkra állítani. E szervezet kétségkívül lényegesen fokozta a nemzeti védelem ellenálló képességét, mely a végvár-rendszer legfőbb feladata volt. A végvár-rendszer alapján nyugvó katonai szervezet ugyanis természetszerűen védő jelleget öltött s főleg védő célokat tartott szem előtt. A várvonal nem kirohanó kapuul szolgált az ellenséges területre, hanem gátat képezett az ellenség támadása és terjeszkedése ellen. E gátat védeni volt akkor a legfontosabb katonai feladat s ez okozta, hogy a másfél százados harczokban kevés kivétellel mindig a török volt a támadó fél. A királyi hadak csak ritkán, formálisan megüzent háborúban, léptek támadólag föl.

A várrendszer, nagy stratégiai jelentőségének megfelelően fejlődött tovább az idők folyamán s 1576-ban már csupán a magyar anyaország területén negyvennél jóval több várat és erődöt¹⁾ ölelt fel. Bennök és a horvát, szlavon és tengeremelleki végekben összesen csak valami 12.000 főnyi állandó gyalog és lovas helyőrség szolgált. Mennyire a védelemre volt kénytelen szorítkozni ez a haderő, kiténik abból, hogy vele szemben a török végekben, mert az ellenség szinte hosszú várövvvel²⁾ fedezte a maga területét, valami

¹⁾ Nevöket a helyőrséggel együtt felsorolja Gömörj Gusztáv «Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs» 1885. 162. oldal.

²⁾ E várakat megnevezi Gömörj cikke 166—7. oldal.

48,000 harcos volt elhelyezve s így nem csoda, ha ez a nagy sereg soha békét tartani nem tudott. A végek mentén uralkodó viszonyokat kellően megvilágítja azon tény, hogy az 1575—82-ki béke-években a török nem kevesebb, mint 188 betörést tett, néha igen jelentékeny haderővel, a királyi területre. Itt természetesen csak azon betörések, ütközetek, ostromok vannak számba véve, a melyek általában katonai actiók jellegével bírtak. Az apróbb fosztogatások, portyázások és zaklatások, melyek a határszéli magyar lakosságra annyi szerencsétlenséget hoztak, nincsenek is följegyezve a katonai iratokban.

Az ország rendei a végvárak jelentőségét a honvédelmi szervezetben kezdettől fogva megismerték s 1543 óta ismételve sürgették, hogy megfelelő helyőrséget tartson bennök a király. XVII. századi országgyűléseink azonban még nagyobb figyelmet fordítottak rájuk. Épen a harminczéves háboru derekán másfél évtizednél tovább aránylag nyugalmas időket élt a királyi Magyarország. Míg a nyugati Európa számos országát borzasztóan elpusztította a küzdelem, melynek kitörésében a magyarság is kiváló részt vett, Bethlen Gábor utolsó támadásától — 1626 — I. Rákóczi György támadásáig — 1644 — hosszú belső és külső harcok után ismét békés éveket élt hazánk. Ez időt a honvédelmi intézmények reformja érdekében akarták értékesíteni. Magyarország nádori székében akkor egy elsőrangú államférfi, gróf Eszterházy Miklós ült, ki telve erélyvel és egészséges reformeszmékkal, ritka buzgalmat fejtett ki az idők folyamán mindinkább elaggott állami intézmények felrisszítése, czélszerű átalakítása és továbbfejlesztése érdekében. Nádorsága idején számos országgyűlés tartatott s sok fontos reformtörvény hozatott, melyek magokban rejtették az élet-erős továbbfejlődés csírait. Reformeszméi a hadügyet is felölelték, még pedig egész terjedelmében. Ama kor törvényei telve vannak idevágó határozatokkal, melyek a végvár-rendszertől kezdve az összes katonai tényezőket átölelik. De vannak idők, melyeknek fagyos lehellete minden reformkísérletet elől s ilyen idő volt az, melyben Eszterházy Miklós gróf élt. A buzgólkodására alkotott törvények lényegökben a papíron maradtak s csak annak bizonyítékául szolgálnak, hogy a nemzetben ama nehéz viszonyok közepett sem hiányzott a hajlam és a jóakarát a haladásra, a köztint-

mények korszerű átalakítására, de az események sodra, a körülmények kényszerítő ereje meghiúsította a reá irányuló nemes törekvéseket.

Az országgyűlések, melyek a hadügyekre vonatkozó törvényeket hozták, a tárgyalási iratokban a végvár-rendszer akkori állapotáról is sok jellemzőt és figyelemreméltót nyújtanak. Akkor már a magyar korona egész területén a «velencei tengertől fogvást egész Erdélyig», Szathmárig hosszú félkörben elhúzódó határszéli várak mind főkapitánysági szervezetbe voltak osztva, kivéve Komáromot, mely, mint az akkori vízi véderő, a naszádos flotilla központja «magán való végház» volt, «nem függvén más generálisságtól.» Volt a tengermellékkel és Komárom nélkül nyolcz főkapitányság,¹⁾ összesen 88 kisebb-nagyobb erődített helylyel.²⁾ Ezekben «juxta antiquam limitationem»³⁾ összesen 14.931 gyalog és lovas katonából álló rendes és állandó helyőrségnek kellett volna lenni. Ez antiqua limitatio azonban nagyon ingadozó alapon nyugodhatott, mert a különböző országgyűléseken a helyőrségek számáról eltérő közlések tétettek s a ránk maradt országgyűlési iratokban nagyon különböző adatokat találunk. Az idéztem okmány valami 15.000 főnyi seregről szól s ez alapon számítja ki az évi szükségletet, melynek fő tételei következők :

5000 magyar és horvát lovas	a havi 4 rhénes forint	240.000
7400 " " " gyalog	" " 2½ " "	281.000
1500 német lovas és 2481 német gyalog	--- --- ---	500.000
A tábornoki és tisztikar	--- --- ---	500.000
		<u>1,521.000 rh. frt</u>

vagy magyar pénzben kerek számmal 1,200.000 forint.

Ellenben egy másik, szintén Eszterházy nádortól származó, okmány⁴⁾ a helyőrséget csak 12.000 főre — fele gyalog, fele lovas —

¹⁾ A főkapitányságokat s a területökön levő várak számát és helyőrségeket közlöm «Magyarország Buda visszafoglalása korában» című munkám 116—7. lapján.

²⁾ Névsorukat nagy részt adja Salamon Ferencz «Tört. Dolgozatai». A horvát-tótországi várakat közli Gyurikovics «Tud. Gyűjt.» 1838.

³⁾ Eszterházy nádor egy országgyűlési előterjesztése gróf Berényi Lev. N. Múzeum.

⁴⁾ N. M. F. Lat. 2.263.

a költséget pedig 504,000 rh. frtra teszi. Mennyire nem lehet itt határozott számokról szó, bizonyítja egy harmadik okmány¹⁾, melyben a nádor a német katonák számáról egész más kimutatást ad.²⁾ De noha teljesen szabatos számokat nem kapunk — s ez nem csupán a helyőrségekről, hanem a végházak számáról is áll — egészben mégis képet nyerünk arról a haderőről, mely a magyar határok mentén végigvonuló várerődítési övet védeni lett volna hivatva.

Körülbelül tizenöt ezer főnyi katonaság volt a minimum, melyet a védelem érdekei múlhatatlanul megkívántak. A határvonal igen hosszú volt és stratégiaileg nagyobbára igen kedvezőtlenül alakult. Hogy tehát feladatának a várrendszer megfelelhessen, legalább az itt említett hadnak kellett volna mindig benne örködnie. Tényleg azonban ez a létszám is igen ritkán volt együtt s nem lehetetlen, hogy a nádor csak azért emlegette az antiqua limitatiót, hogy a királyt legalább ennek a véderőnek állandó fentartására ösztönözze. A valóságban a viszonyok igen kedvezőtlenül alakultak, s hogy még nagyobb csapások nem érték az országot, abban nagy része van annak is, hogy a törökökben a XVII. század folyamán a bekövetkező hanyatlás előjelekép nagyon megbénult az az erélyes, offensív, hódítani törekvő ösztön, s általában az a katonai szellem, mely az előző században egyik szembeszökő jellemvonásukat képezte. Főleg e katonai szellem hanyatlása mentette meg az ország nagy részét, mert a Bethlen Gábor támadásaival véget érő hosszú harcok kora nagyon megviselte a magyar végvárrendszer élő és holt anyagát. Eszterházy nádor, a ki alaposan ismerte a várak jelentőségét s minduntalan hangoztatta «mindenek előtte a végházaktól függ nemcsak Magyarországnak, hanem a több ő felsége császár urunk országának és provinciáinak is megmaradása, sőt az imperiumnak is securitása.»³⁾ — Fájdalmasan említe, «ki nem mondhatni s talán ugyan gyalázatos is kimondani, a mi

¹⁾ Ugyanezen gyűjteményben.

²⁾ A Gyurikovics által kiadott s az általam használt okmányok, noha sokban szóról-szóra megegyezők, a katonaság létszámát illetőleg többször eltérnek egymástól. Így a Gyurikovics-féle okmány a német lovasok számát 1650-re teszi.

³⁾ Már idézett okmánya N. M. F. L. 2263.

nemű állapotra jutottak» a végvárok. Egyre azt hirdette, hogy nincs fontosabb kötelessége az országnak, mint e bajt orvosolni s kivált a «fő-fő helyeket, a melyek egész erejét a töröknek is megállhatnák» kellően ellátni. Fáradozásainak tagadhatatlanul volt is sikere s a hosszú békekorszakban, melyet az 1663—4-ki török háborúig csupán I. Rákóczi György 1644—5-ki támadása szakított meg, egyes véghelyek kijavítására sok történt. De az 1670-ki évvel kezdődő mozgalmak e várakra is visszahatottak; gyöngeségek nagyon szembetűnővé lett 1683-ban, midőn hazánk sorsában beállott a rég óhajtott fordulat, a magyar végvárok, alig néhánynak kivételével, a török vagy Thököly Imre hatalmába jutottak. A végvár-szervezet elvesztette régi katonai fontosságát. Elkorhadt az idők folyamán, de szerencsére olyankor, mikor nagy hivatását már egészen teljesítette. Ugyanazon 1683. évben, midőn csak valami 7—8 vár maradt a királyi hadak kezén, állott be a döntő fordulat hazánk sorsában. Az a megsemmisítő vereség, mely a félholdat Bécs alatt érte s a fényes támadó hadjárat, mely akkor kezdődött s Buda visszafoglalása után egyre eredményesebb folyamatot vett, a másfél százados belső védővonal fentartását szükségtelenné tette. Ismét le egész az Aldunáig tolatott előre a magyar várszervezet s azok a várak, melyek birtokáért egykor annyi véres tusa folyt, a területi viszonyok változásával a török elleni védekezés szempontjából nem bírtak többé stratégiai jelentőséggel. Büszke falaikat ledöntötte az idő s ma már a legtöbb helyen csak egy elhagyatott rom, egy tárgyatalanná vált elnevezés ad hírt arról, hogy századok előtt ott végvár állott, melyben a magyarság elszánt kitartással vívta nehéz küzdelmeit állami és nemzeti fenmaradásaért.

A vázlatos rajz, melyet a magyar végvár-ügy alakulásáról s szerepéről általánosságban adtam, sokféle részletes kiegészítést nyer az egyes helyek őrségéről és költségeiről fenmaradt egykorú adatokban. Az a magyar katonaság, mely a végvárakban állomásozott, specialisan végvárbeli szolgálatra felfogadott és rendelt haderő volt. A végbeli vitézek mellett működött a «mezei» sereg, a táborigadsereg s lehetőleg ez utóbbinak keretébe illesztettek a régi feudális honvédelmi tényezők, illetve mindaz, a mi belőlök fenmaradt. A főkülömbőség a végbeli és mezei sereg közt az volt, hogy míg amaz állandóan vagy legalább is hosszú időre fogadtatott fel

s így némileg a Hunyady Mátyás király korabeli tradíciókat tartotta fenn, addig a mezei sereg vagy a mennyiben idegen volt, az armada, rövidebb időre, egy-egy katonai actióra, hadjáratra, mint emlékeink nevezik: expeditióra, lön zsoldba véve. Benne egyesültek a királyi hadak mellett a főurak, vármegyék és városok különféle hadjutalékai. Mert nem csupán az urak, hanem a városok is tartoztak katonát állítani a király zászlaja alá. Ez ősi hagyomány volt s a mohácsi vész után is fenmaradt. 1532-ben Lőcsén, mely akkor az ellenkirályok harcaiban fontos pontot képezett, Kis-Szeben 11, Eperjes 22, Bártfa 22, Kassa 32 zsoldost tartott s mikor a városok a magok zsoldosait haza rendelték, maradt ott 350 gyalog és 32 lovas mint királyi őrség, 60 városi zsoldos s 30 fegyveres paraszt, kiket a város mint földesúr a maga falvaiból rendelt a védelem czéljaira. 1553-ban Lőcse 37, a következő évben 30, 1557-ben ismét 37 fegyverest — drabantot — tartott a török ellen küzdő mezei seregben.¹⁾

A vármegyék időnkint szintén tartottak katonát. Az 1542-ki igen nagy adó egészen a megyéknek engedtetett át, hogy katonát fogadjanak, kiket részint területek védelmére használtak, részint a mezei hadakhoz küldöttek. Nehány megye azonban a maga adóját mégis inkább a kincstárhoz szállította be, mások a pénzt egyes főuraknak adták át, kik ekkép a saját csapataikat megfelelően szaporíthatták s velök az illető megye területét védték. De az akkor a királynak rendesen adózó huszonnégv vármegye közül tizenhét élt a törvényadta felhatalmazással s tartott külön katonaságot, még pedig csupa lovast.²⁾ Ennek az a káros következménye volt, hogy

¹⁾ Hein kézírata. Nemz. Múzeum.

²⁾ N. M. F. Lat. 920: IV. Az e korbéli megyei zsoldos katonaság viszonyairól az említett kézirat sok érdekes részletet tartalmaz, melyből a leglényegesebbet a következőkben állítom össze. *Liptómege* 25 huszárt tartott 5½ hónapon át; mindegyik havi 3 frt 20 dénár zsoldot (mai érték szerint 35—40 frtot), a kapitány s a tisztek 150 frtot kaptak. A katonákat a megye nem tudta a saját területén beszerezni, hanem az ország más részeiben és Lengyelországban toborzotta össze. *Szepesmege* 40 könnyű lovast, a 3 frt 20 dr. — tartott hat hónapig s 7 nehéz lovast a 5 frt két hónapig. *Trencsénmege* 14 lovast tartott 5 hónapon át; kapitányuk félév-re volt felvéve 50 frttal s 20 frt asztalpénzzel. *Sáros* 50 közös lovast tartott

az ekkép apró csapatokra szétforgácsolt katonaság, noha aránylag tetemes költséget emésztett fel, a hadi műveletekben alig játszott szerepet.

Később, szintén előfordul az ilyen megyei katonaság s különösen a XVI. század utolsó éveiben addig még soha nem hallott nagy adótétel vettetett ki a lakosságra, hogy a megyék minden tíz porta után három gyalogot és három lovast tarthassanak hat hónapon át — júniustól november végeig. — A megyék csapatai ez időben csakugyan tekintélyes létszámmra emeltettek. 1595 ben Borsod 81 lovast és 131 gyalogot, Abauj 204 lovast, 204 gyalogot, Sáros 150 lovast, 200 gyalogot, Szepes 90 lovast, 125 gyalogot, 1597-ben Torna 26 lovast, 26 gyalogot, Szepes 98 lovast, 98 gyalogot, Abauj 167 lovast, 165 gyalogot, Borsod 36 lovast, 36 gyalogot, Bereg 30 lovast és 29 gyalogot tartott.¹⁾ E hadak is úgy látszik főleg végvár-szolgálatra alkalmaztattak, azért említem honvédelmünk e tényezőjét épen itt. De a kamara, — az akkori pénzügyi kormányzat legfőbb hatósága — mely a megyék számadásait felülvizsgálta, nem volt hajlandó elhinni, hogy a csapatok az elszámolt létszámban csakugyan ki is állítottak s mindenütt bekövetelte a zsoldosok és tisztek teljes névjegyzékét. A honvédelem ez elemének katonai jelentőségét a legélénkebben megvilágíthatja azon tény, hogy midőn a királyi hadak a megyék és városok zsoldosaival, 1611-ben expedícióra indultak Erdély ellen, Bars, Liptó, Turóc, Árva és Trencsénmegyék, Modor, Nagy-Szombat és Sopron városok zsoldosainak «nem tetszett»²⁾ Kassa vidékéről Erdély felé indulni s csakhamar haza kellett őket bocsátani.

6 hóig. *Krasznamegyének* 27 könnyű lovasa volt 3 hónapon át, kapitányuk 27 frtot kapott. *Fehérmegye* 21 lovast 5 hónapig, *Gömör* 60 lovast, *Sopronmegye* 25 lovast, *Zólyommegye* 25 könnyű lovast tartott; fizetett mindegyiknek havi zsoldot 4 frtot, 5 altisztnak (potiores personae) havi 5 frtot, a kapitánynak 25 frtot. *Győrmege* 36 huszárt tartott, két kapitánnyal. *Bars* hat hónapon át 27, négy hónapon át 75, *Baranya* az I-ső hónapban 103, a II-ban 100, a III-dikban 79, a IV-ben 96, az V. hónapban 52 katonát tartott s a kapitány asztalpénzül havi 16 frtot kapott. *Moson* 25, *Nyitra* 47 lovast négy hónapig, *Somogy* 75, *Bereg* 50, *Turóc* 4 hónapig 75, három hónapig Saagh várában 22 lovast tartott.

¹⁾ Az adatok Orsz. Lév. Lymbus I. 4. csomóban levő számadásokból.

²⁾ Ezt mondja rólok egy 1611-ki számadás. N. M. F. L. 914: II.

Az igazi végbeli vitézek, az akkori várhelyőrségi hadak, két főelemből állottak. Egy részök idegen, külföldi, a másik hazai, magyar volt. Az idegeneket általában németeknek nevezték, pedig gyakran Európa minden tájékáról szedték össze őket. Spanyolok, olaszok, vallonok, csehek, lengyelek hol nagyobb, hol kisebb számmal és az akkori összes fegyvernemekben szolgáltak a németek mellett. Sok szép fegyvertény fűződik az idegen zsoldosok, — nevezük őket állandóan németeknek, nevéhez. De kétségkívül sok súlyos vereség és veszteség emléke is s nem egy nagy fontosságú végvár elvesztét okozta dicstelen magokviselete. Régi hadtudományi irodalmunk gyöngye, Zrínyi Miklós a nagy költő és nagy katona remeke, «A török áfium ellen való orvosság», hosszú lajstromát nyújtja a veszteségeknek, melyeket megbizhatatlanságuk a magyar hazának okozott és rettenetes volt néha az a pusztítás, melylyel fegyelmezetlenségök a gondviselésökre bizott magyar lakosságot sújtotta. Mégis kegyeletlenség lenne, ha csupán a rosszról, melyet okoztak, emlékeznénk meg, a jóról nem. Egy Szondy, egy Zrínyi Miklós nem került ki soraikból soha. Idegenek voltak, zsoldért harczoltak az országban, melyhez nem fűzték őket a szeretet, a vonzalom, a lelkesedés amaz érzései, melyekből a legszebb polgári és katonai erények fakadnak. Teljesítették kötelességöket, de csak bizonyos mértékben; hiányzott szívökből a szülőföld iránti odaadó önfeláldozás, a mely a harczost hőssé avatja.

De e haza védelmében résztvettek s maroknyi népünk megmaradásához hozzájárultak ők is. Ezeren meg ezereken vértettek el az örökös küzdelmekben és megszámlálhatatlanul estek áldozatául az éghajlatnak, pusztító járványoknak, melyek akkor az országban, mint állandó csatatéren, igen ritkán szüneteltek. A németek temetőjének, az idegenek sírjának nevezték akkor Magyarországot s csakugyan idegen harczosok csontjai porlanak a haza minden vidékén. Megérdemlik tehát ők is a kegyeletes megemlékezést, midőn török korbeli honvédelmünk egyes tényezőit felsoroljuk. Nem azért kerültek ide, mintha itt az emberanyag egy állandó haderő fentartásához hiányzott volna. A végvárak helyőrsége mindenestre bőven kitelt volna a hazai anyagból is. De a mint már említettem, a végvárak fentartásához az osztrák tartományok is adóztak, s e mellett a belső mozgalmak s a belölők folyó politikai tekintetek

szintén hozzájárultak, hogy a fontosabb pontokon állandóan legyen német helyőrség.

De azért az anyaország területének végváraiban küzdő védőerő nagyobbára mégis magyar volt s sokáig a lakosság jobb elemeiből egészítette ki magát. A nemzet minden rétege képviselve volt benne s itt nyert kifejezést a nemzet összes osztályainak solidaritása és összetartozandósága ama közös veszély elleni védelemben, a mely mindnyájokat egyaránt fenyegette. Míg az insurrectióban tisztán a nemesség honvédelmi kötelezettsége érvényesült, a végvárbeli szolgálat a társadalom minden tényezőjét felölelte. A jobbágy és a mesterember — amaz időben mindegyik értett a kardforgatáshoz — épen úgy mint az egészen szegény vagy jómódú nemes ember tömegesen ott szolgált a végbeliek közt; csak a tisztai állásra volt előjoga a nemes úrnak s a rendi válaszfal némileg abban is kifejezést nyert, hogy a nemesség főleg lóháton, a nem-nemesek a gyalogságnál szolgáltak, mire nézve azonban szigorú szabály épen nem állott fenn.

ACSÁDY IGNÁCZ.